

RAZVOJ ISLAMSKIH FINANSIJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Edib SMOLO

Visoka poslovna škola, Univerzitet Effat, Saudijska Arabija
edib.smolo@gmail.com

SAŽETAK: Ovaj rad analizira razvoj islamskih finansija na Balkanu sa studijom slučaja Bosne i Hercegovine (BiH). U ovoj analizi koristit ćemo podatke lokalnih islamskih finansijskih institucija i globalne izvještaje o islamskoj finansijskoj industriji. Budući da se islamske finansije već godinama prakticiraju u BiH, njihov razvoj je doživio izuzetan uspjeh. Islamsko bankarstvo, predvođeno Bosna Bank International (BBI) bankom, predstavlja glavnog aktera u ovoj oblasti. Međutim, industrija se suočava s nekoliko problema i izazova koji ometaju njen dalji razvoj. Među glavnim problemima su nedostatak pravnog i regulatornog okvira, nizak nivo svijesti javnosti o islamskim finansijama, što dovodi do niske potražnje za njihovim proizvodima, i nedostatak podrške vlade za njihov razvoj. Dakle, da bi se islamske finansije dalje razvijale unutar balkanskih zemalja općenito i BiH posebno, postoji potreba za boljim promotivnim, pravnim i regulatornim okvirom koji će olakšati ovaj poduhvat kao i novim klijentima koji će povećati konkurenciju i doprinijeti razvoju ovog tržišta.

Ključne riječi: razvoj, islamsko bankarstvo, halal industrija, islamsko mikrofinansiranje, mikro kredit, Bosna i Hercegovina

Uvod

Otkako je *Mit Ghamr* eksperimentirao s islamskim finansijskim principima koji su doveli do osnivanja islamskih finansijskih institucija, islamska finansijska industrija (IFI) evoluirala je u pristojan i nezamjenjiv dio globalnog finansijskog sistema. Globalna finansijska kriza, koja je potresla finansijski svijet, dovela je islamske finansije¹ u središte pozornosti kao alternativu konvencionalnim finansijama. Iako su islamske finansije također bile pogođene krizom, ovaj uticaj na islamske finansije je bio indirektan kroz pogoršanje ekonomskih uslova općenito. Ipak, industrija je pokazala određeni stepen otpornosti na ekonomske šokove. (Haneef &

Smolo, 2013; Smolo et al., 2022; Smolo & Mirakhor, 2010)

Određeni stručnjaci poput Karuvelila (2000) vide IFI kao podskup globalnog finansijskog sistema koji djeluje prema određenim procedurama i principima koji možda nisu u skladu sa šerijatom. Ovi stručnjaci predlažu da umnožavanje redovnih instrumenata i primjena "šerijatske šminke"² čini nepravdu islamskim finansijama i pogrešno ih predstavlja. Ili su možda islamske finansije postale podređene konvencionalnim finansijama

(Ahmed, 2009; Nasr, 1991; Smolo, 2010) i u skladu s tim im nije dozvoljeno da odigraju svoju značajnu ulogu kao platforma za podjelu rizika.³

Principi islamskih finansija uopće nisu novi jer postoje u muslimanskom svijetu već duže vrijeme. Izraz "islamski finansijski sistem" (IFS) ili industrija, kako god bilo, vrlo je mlada industrija koja je započela svoju modernu egzistenciju u drugoj polovini prošlog stoljeća. (Iqbal, 1997; Smolo, 2013; Zaher & Hassan, 2001) Od tada pa do

¹ *Islamske finansije* je opći pojam koji se odnosi na islamsku ekonomiju, finansije i bankarstvo. U ovom članku ovaj termin će se koristiti u tom smislu.

² Spomenuto u Smolo (2013, str 4)

³ Da li i koliko islamske finansije treba da se zasnivaju na principu podjele rizika i da li je to jedini modalitet koji se primjenjuje u islamskom finansijskom sistemu je stalna debata među učenjacima bez konsenzusa.

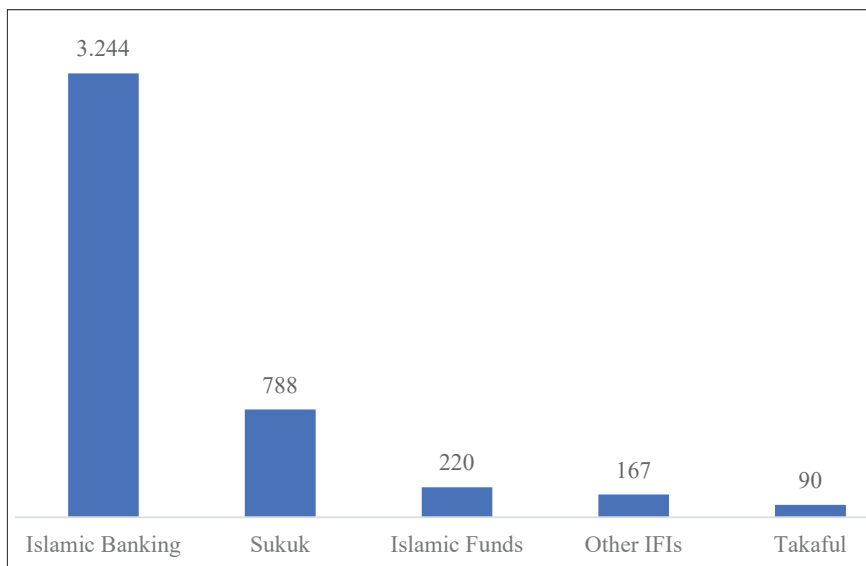
danas IFS se uveliko razvio. IFS danas obuhvata islamsko bankarstvo, *tekaful* (islamsko osiguranje), tržišta kapitala, islamsko mikrokreditiranje, fintech rješenja, itd. (ICD-LSEG, 2023; IFSB, 2022)

Razvoj islamskih finansija: kratki pregled

Termin islamske finansije aludira na finansijske aktivnosti koje su vođene šerijatskim principima (islamskim pravom). Islam općenito, a islamske finansije i bankarstvo posebno, posvećeni su zaštiti imovinskih prava, naglašavanju etičkih standarda, dijeljenju rizika i promoviranju socio-ekonomske pravde. (Mirakhor & Smolo, 2011, 2012; Smolo, 2020, 2022; Smolo & Mirakhor, 2014) Osim toga, ne samo da finansijske i svake druge aktivnosti moraju biti u skladu s moralnim standardima šerijata, već trebaju uzeti u obzir i opći javni interes (*masleha*). Šerijatski zakon strogo zabranjuje plaćanje i primanje kamata (*riba*). Međutim, opisivanje islamskog ekonomskog i finansijskog sistema jednostavno kao "beskamatno" ne odražava pravu i potpunu sliku ovog sistema. (Iqbal, 1997; Smolo, 2005, 2013, 2022)

Iako su islamske finansijske prakse korištene od samog početka islamske historije, primarna eksperimentisanja s islamskim bankama dogodila su se mnogo kasnije, preciznije tokom 1960-ih i 1970-ih godina. *Mit hamr*, koja je osnovana u Egiptu 1963. godine, smatra se prvom islamskom bankom ikada. Nakon toga je 1967. godine osnovana *Nasir socijalna banka* i bila je prva socijalna banka koja je poslovala po šerijatskim standardima. (Smolo, 2013)

Cjelovita historijska mapa razvoja islamskih finansija sveobuhvatno prikazuje ovaj sistem kao nezavisnu i odvojenu finansijsku paradigmu, koja se od početnih eksperimenata



Globalna imovina islamskih finansija u 2022. God. Izvor: icd-lseg (2023)

usmjerenih na lokalne interese razvila u globalno prihvaćen finansijski sistem. Tržište islamskih finansija počelo je privlačiti ne samo muslimanske nego i nemuslimanske investitore. Istražujući ekspanzivne globalne domete islamskog finansijskog sistema, sljedeći narativ o razvoju islamske finansijske industrije, crpi inspiraciju iz sveobuhvatnih perspektiva navedenih u *"Izveštaju o razvoju islamskih finansija 2023: Navigacija u neizvjesnosti"*⁴ koji je nastao kroz saradnju između ICD-a i Londonske berze (LSEG).

U dinamičnom okruženju globalnih finansija, islamske finansije su prevazišle izazov nesigurnosti 2022. godine. Time su se ugradile u makroekonomski sistem koji je bio potčinjen fluktuacijama svjetskih cijena roba i globalnog lanca snabdijevanja. Uprkos ovakvo nestabilnom okruženju, islamska finansijska industrija (IFI) je 2022. godine zabilježila rast od 11%, što je niže od 17% maksimuma zabilježenog u prethodnoj godini. U 2022. godini, nivo aktive iznosio je 4,5 biliona dolara.

Različiti sektori unutar islamskih finansija doživjeli su različite sudbine. Islamski fondovi, i uzajamni fondovi i fondovi kojima se trguje na berzi (ETF-ovi), podnijeli su najveći teret

negativnih trendova. Razlog tome je višestruko povećanje kamatnih stopa na globalnom nivou što je dovelo po porasta troškova kapitala. Kao rezultat toga, imovina pod upravljanjem islamskih fondova pala je za 10% na 220 milijardi američkih dolara. Uprkos ovom padu, značajna pokretanja, uključujući inauguralni islamski ETF i ESG⁵ ETF-ove u različitim regijama, unijela su iskru inovacija u ovaj sektor.

Islamsko bankarstvo, kamen temeljac ove industrije s imovinom od 3,2 triliona dolara, naišlo je na prepreke jer je 24% islamskih banaka prijavilo niže profite ili veće gubitke. Inflatorna prilagođavanja, povećani troškovi digitalizacije i zastoji ulaganja u kapital doprinijeli su ovim izazovima. Međutim, neke regije, poput GCC-a,⁶ pokazale su pozitivne rezultate vođene većim prihodima od dobiti i smanjenim troškovima.

Sukuk ili islamske obveznice (certifikati) su drugi najveći sektor industrije sa 788 milijardi američkih dolara vrijednosti u 2022. godini, pokazavši značajnu otpornost na ekonomske poteškoće. Emisije obveznica na malezijskom tržištu su porasle, ali je tržište obveznica GCC zemalja doživjelo pad zbog smanjenih potreba

⁴ Originalni naziv izvještaja je "Islamic Finance Development Report 2023: Navigating Uncertainty". Vidi ICD-LSEG (2023).

⁵ ESG (skraćena od *Environmental, Social and Governance*) je termin koji se odnosi na skup standarda koji usmjera- vaju korporativne politike kako bi bile u skladu s konceptima održivog razvoja u

oblastima životne sredine, društvene od- govornosti i korporativnog upravljanja.

⁶ GCC ili Vijeće za saradnju u Zaljevu (*Gulf Cooperation Council*).

za finansiranje od država i entiteta koje podržava država, što se pripisuje skoku cijena nafte. Ipak, značajni korporativni problemi pojavili su se u nekim afričkim državama poput Tanzanije i Nigerije.

Tekaful (islamsko osiguranje), treći po veličini sektor s ukupnom aktivom od 90 milijardi dolara, povećao se za 16%, iako je samo 52% operatera zabilježilo pozitivan učinak. Isplate potraživanja u sektorima kao što su motorni *tekaful* i gubici ulaganja utjecali su na ove rezultate.

Druge islamske finansijske institucije, kao posebna cjelina, procijenjene su na 167 milijardi američkih dolara. Ovim sektorom dominira Saudijska Arabija kao vodeća u brojkama s rastućim islamskim finansijskim sistemom. Pored toga, islamski indikator razvoja finansija istakao je Maleziju, Saudijsku Arabiju i Indoneziju kao najrazvijenije jurisdikcije među 136 zemalja, dok se Pakistan popeo na šestu poziciju.

Gledajući unaprijed, islamskoj finansijskoj industriji se predviđa pozitivna putanja na tržištima u razvoju, Rusija i Uganda su uvele islamsko bankarstvo, dok Alžir i Etiopija postavljaju temelje za islamska tržišta kapitala. Uspostavljena tržišta usklađena sa šerijatom svjedoče o napretku u upravljanju u UAE i ojačanom šerijatskom upravljanju u Pakistanu i Saudijskoj Arabiji.

Evidentan je i rastući trend u islamskom *Fintech*-u s digitalnim *tekaful* operaterima koji se pokreću u Maleziji, usklađujući se s tehnološkim napretkom. Značajan broj *sukuka* je na čekanju, posebno onih vezanih za ESG *sukuke*, što predstavlja dodatni potencijal ovog sektora. Povećani napor u širenju znanja i svijesti o islamskim finansijama ogledaju se u sve većoj važnosti šerijatskih kvalifikacija i certifikata kao i nacionalne strategije Indonezije za finansijsku pismenost. S ovim višestrukim kanalima rasta i razvojem islamskoj finansijskoj industriji se predviđa putanja rasta i očekuje se da će dostići 6,7 biliona američkih dolara do 2027. godine. (ICD-LSEG, 2023)

Ovaj rast, međutim, zavisi od zemlje do zemlje jer njihov pristup i razvoj islamskih finansija značajno varira. Kako navodi magazin *Islamic Banker*, postoje dva pristupa islamskim finansijama. Prvo, postoji metodološki pristup u okviru kojeg se islamske finansije implementiraju, kao što je to slučaj u Maleziji s njenim modelom dvostrukog bankarstva. Prema ovom pristupu, konvencionalne i islamske finansije rade jedna pored druge uz odvojena (ali slična) pravila i smjernice koje ih upravljaju. Drugo, postoji 'ad hoc pristup', kako dalje tvrdi *Islamic Banker*, "gdje ni vlada niti regulator ne priznaju potrebu za samostalnim okvirom za islamsko bankarstvo i regulaciju, a kamoli omogućavanje zakona". (*Islamic Banker*, 2010, str 2)

Danas je Malezija prepoznata kao lider u oblasti islamskih finansijskih institucija (IFI) zbog svog sveobuhvatnog i sistematičnog pristupa. Ovaj sveobuhvatni pristup, hrabro preduzet od strane Vlade Malezije i Centralne banke Malezije (Bank Negara), omogućio je razvoj islamskih finansija u Maleziji. Kao rezultat toga, malezijski islamski finansijski sistem sastoji se od islamskog bankarstva, *tekafula* (islamskog osiguranja), islamskog tržišta duga i kapitala, islamskog novčanog tržišta, islamskih derivata i nebankarskih finansijskih institucija (NBFI).

Istovremeno, Malezija je revidirala važeće zakone i uvela daleko-sežne regulatorne i nadzorne okvire kako bi ostvarila svoj cilj da postane globalno središte islamskih finansija. Nadalje, s obzirom na to da ljudski kapital igra važnu ulogu u budućem rastu industrije, Malezija je poduzela aktivne korake u osnivanju različitih obrazovnih, trening i istraživačkih institucija kako bi zadovoljila potrebe industrije za visoko obrazovanim i profesionalnim kadrom.

⁷ Kada je riječ o pravnoj i poreznoj neutralnosti, ona se prvenstveno odnosi na usklađivanje zakonske regulative vezane za određene finansijske aranžmane koji se koriste unutar islamske finansijske industrije. Kod nekih se to ogleda

Pored Malezije, islamske finansije su najrazvijenije u Iranu i većini bliskoistočnih zemalja. Međutim, islamske finansije bilježe veliki napredak i u drugim zemljama kao što su Pakistan, Bangladeš, Indonezija, Turska, Sudan, Egipat, Jordan i Sirija.

Termin *islamske finansije* može sugerirati da je namijenjen samo muslimanskim zemljama s većim brojem muslimanskog stanovništva. Ipak, studije pokazuju da većina klijenata islamskih finansija zapravo nisu muslimani.

S tim u vezi, Ujedinjeno Kraljevstvo predvodi zapadne, nemuslimanske zemlje u razvoju usluga vezanih za islamske finansije. Sa oko 4,7 milijardi dolara prijavljene bankarske imovine u 2017. godini, UK je rangiran na 17. mjestu od 48 zemalja i na prvom mjestu među nemuslimanskim zemljama, čime je postao vodeći centar islamskih finansija u Evropi. Ovo je postignuto zajedničkim naporima Vlade UK, Banke Engleske i Financial Services Authority (FSA), koji su prepoznali osnovne prepreke za uvođenje islamskih finansija i poduzeli aktivne korake u stvaranju ravnopravnog tržišta za IFI. (*The CityUK*, 2019)

Različite zemlje se pridružuju ovom trendu. Naprimjer Francuska, Njemačka, Luksemburg, Irska, Hong Kong i Singapur – da navedemo samo neke – sve su promijenile zakone ili su na putu da to učine kako bi potaknule ekspanziju IFI-ja.

Čini se da postoji trend među zemljama EU da uvode mjere pravne i porezne neutralnosti⁷ u vezi s islamskim finansijama. Ovo je posebno istinito za proizvode islamskog tržišta kapitala kao što su *sukuki* (islamske obveznice). U tom pogledu, Luksemburg se smatra liderom u aktivnosti porezne neutralnosti. Pored Luksemburga i UK, irsko Ministarstvo

u izmjenama zakona vezanih za tržište kapitala, dok se kod drugih to svodi na izmjene zakona vezanih za finansiranje stanovništva (prvenstveno vezano za hipotekarno finansiranje bazirano na temeljima islamskih finansija).

finansija uvelo je *Finance Bill 2010*, akt koji je donio nekoliko amandmana kako bi se olakšao razvoj islamskih finansijskih usluga u Irskoj, Malta, Gibraltar, Kipar i Turska također preispituju svoje zakone i rade na izradi novih koji će olakšati islamske finansije. Kada je riječ o jugoistočnoj Aziji, Singapur je već izmijenio svoje zakone kako bi izbjegao dvostruko oporezivanje nekih islamskih finansijskih proizvoda i tretira *sukuk* kao konvencionalne obveznice. S druge strane, Hong Kong trenutno mijenja svoje zakone kako bi olakšao razvoj islamskih finansija.

Razvoj islamskih finansija u Bosni i Hercegovini

Islamsko bankarstvo i finansije

Islamske finansije su uvedene u Bosnu i Hercegovinu 2000. godine, kada je osnovana Bosna Bank International (BBI). Ovo je bila prva islamska banka u jugoistočnoj Evropi čije su operacije i aktivnosti sprovedene u skladu sa šerijatskim standardima. Osim BBI banke, u BiH postoje još 23 komercijalne banke. Osnivači BBI banke su Islamska razvojna banka (45.46% udjela), Dubai Islamska banka (27.27% udjela) i Abu Dhabi Islamska banka (27.27% udjela). Trenutno, BBI banka ima 32 poslovnice širom BiH.⁸

Tokom globalne finansijske krize 2009. godine, BBI banka je pokazala značajnu otpornost i bila je jedna od banaka najmanje pogođenih krizom. Uprkos izazovnim ekonomskim okolnostima, BBI je zabilježila pozitivan rast. U posljednjih nekoliko godina, banka bilježi najbolje rezultate od svog osnivanja. BBI banka, s fokusom na obrazovanje, redovno organizira edukativne sesije i obuke za svoje radnike te nudi stipendije i grantove za sve nivoe studija i studente.⁹

Početni izazovi

Prije osnivanja prve islamske banke u Bosni i Hercegovini, tržište se suočavalo s brojnim izazovima. Prvo, nedostatak svijesti kod lokalnog

stanovništva. Koncept islamskog bankarstva bio je potpuno nepoznat na tržištu, što je razumljivo s obzirom na 50-godišnji socijalistički režim u zemlji. Drugo, nepostojanje posebnih zakona. Ne postoje posebni zakoni i propisi za primjenu i praksu islamskih finansija. Kao rezultat toga, BBI banka radi po uobičajenim zakonima i podložna je istim pravilima kao i konvencionalne banke. Treće, nedostatak obrazovanih profesionalaca. Tržište oskudijeva stručnjacima s potrebnim vještinama u islamskom bankarstvu i finansijama, a također ne postoje obrazovne institucije koje nude specijalizirane programe u oblasti islamske ekonomije i bankarstva.¹⁰ Četvrto, negativne percepcije javnosti. U današnje vrijeme, većina ljudi ima negativan stav prema pridjevu *islamski*, što je dodatno pogoršano nakon događaja 11. septembra. Peto, ograničena prisutnost. Ograničena ili nikakva prisutnost te slabo promovisanje principa islamskog bankarstva i finansija unutar BiH doveli su do nerazumijevanja islamskih proizvoda i usluga među potencijalnim klijentima i općom populacijom. Šesto, nedostatak vladine podrške. Za razliku od drugih zemalja, u BiH nije bilo vladine podrške za uspostavljanje i promociju islamskih finansija.¹¹

Uprkos ovim preprekama, BBI banka je odigrala ključnu ulogu u uvođenju i razvoju islamskih finansija u BiH, pokazujući potencijal i otpornost šerijatski usklađenog bankarstva u izazovnom tržišnom okruženju. (IFN, 2016)

Da bi postigli što bolje tržišne rezultate, BBI banka je koristila sveobuhvatan pristup podizanju

javne svijesti o prednostima islamskog finansiranja. Istovremeno se suočavala sa značajnim izazovima. Kao posljedica ovoga BBI banka je bila obavezna da istovremeno ispunjava državne bankarske smjernice i šerijatske standarde, dok je javnost educirala o tome kako je islamsko finansiranje održiv, etički i koristan oblik finansiranja. Stalni izazov bio je konkurisanje za pouzdanu radnu snagu s relevantnim stručnim znanjem u malom tržištu s ograničenim ekonomskim aktivnostima i malom populacijom, gdje je u jednom trenutku postojalo još 55 banaka.¹²

Strateška vizija i pristup BBI-a rezultirali su ključnim opipljivim efektima za zemlju i ekonomiju, uključujući sistematska poduzetnička rješenja kroz stvaranje Sarajevo Business Forum (SBF) kao kontinuiranog generatora budućih poduzetnika i mentora. Svake godine, više od 1000 učesnika se okuplja na SBF-u s ciljem unapređenja i poticanja ekonomskog razvoja BiH i regije kroz predstavljanje poslovnih ideja, pružanje mrežnih usluga i otvaranje puta za strane direktne investicije. Koristeći SBF kao platformu, BBI banka je u mogućnosti privući nove i zadržati postojeće korporativne klijente povezivanjem investitora iz cijelog svijeta s novim poslovnim prilikama i projektima na razvijajućim tržištima Balkana.¹³

Dalje, BBI-ov model rješenja dosljedno dovodi investitore kroz VIP Business Club, održava svijest javnosti o prednostima islamskog finansiranja, te kontinuirano raste i educira stručnjake putem BBI Akademije i Master programa. Počevši od 2013. godine,

⁸ Vidi <https://bbi.ba/o-nama/>. Pristupljeno 27.08.2024. god.

⁹ Za više detalja vidi finansijske izvještaje banke na <https://bbi.ba/o-nama/finansijski-izvjestaji/>. Pristupljeno 27.08.2024. godine.

¹⁰ Master program iz islamskog bankarstva je bio u funkciji na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu od 2008. godine, ali posljednjih godina nije aktivan. Više o programu na <https://www.efsa.unsa.ba/ef/bs/islamic-banking-0>.

¹¹ Abozaid (2016) je razradio niz izazova s kojima se suočava islamska finansijska industrija.

¹² U Bosni i Hercegovini trenutno postoje 22 banke: 14 u Federaciji Bosne i Hercegovine i 8 u manjem entitetu. Vidi <https://www.cbbh.ba/Content/Read/7>.

¹³ Bazirano na prezentaciji koju je Amer Bukvić, tadašnji direktor uprave BBI banke, održao 28. septembra 2019. godine, tokom Sarajevo Halal Forum.

studenti imaju priliku da pohađaju dualni Master program u islamskom bankarstvu s Univerzitetom u Sarajevu, BiH i Univerzitetom Bolton u Velikoj Britaniji. Interno, BBI kontinuirano obučava svoje osoblje o principima islamskog finansiranja i bankarskih operacija kroz BBI Akademiju. Interni marketinški i dizajnerski stručnjaci izvršavaju zadatke prema principima islamskog finansiranja. Konačno, PR novinari objavljuju o vrijednostima i prednostima islamskog finansiranja kako bi zaokružili BBI-ov pristup rješenju. Drugim riječima, Uprava BBI-a je uspjela pronaći kompromis koji zadovoljava potrebe klijenata, pravni okvir koji zadovoljava zakone zemlje i države, te pruža alternativu kamatama.

Zbog prvenstveno političkih razloga, BBI banka još uvijek nije uspjela dobiti ažurirani Zakon o bankama koji bi omogućio islamskim bankama da posluju pod normalnim i prihvatljivim uslovima. Uz ovih šest stubova, BBI je uspio ponuditi alternativu i zadovoljiti optimalne potrebe i očekivanja na strani depozita, finansiranja i usluga.

Pored svega ovoga, u oktobru 2016. godine, Sarajevska berza (SASE) i BBI banka su udružile snage s ciljem uspostavljanja liste i indeksa kompanija koje se nalaze na SASE listi i čije su tržišne prakse u skladu sa šerijatskim vrijednostima. BBI banka je prvo razvila registar firmi, uključujući one na SASE berzi, čije aktivnosti su u skladu sa šerijatom. Na početku je šerijatski odbor BBI banke evaluirao i pregledao 177 kompanija. Od 177 kompanija, 117 kompanija ili 66% ocijenjenih firmi ispunjavalo je uslove za uključivanje u indeks nakon kvalitativne i kvantitativne evaluacije. To je dovelo do stvaranja islamskog indeksa nazvanog "BBI-SASE lista kompanija".

Sve ovo je urađeno kao odgovor na rastuću potražnju za investicijskim

proizvodima koji su u skladu sa šerijatom. Prema menadžerskim timovima BBI banke i SASE-a, očekuje se da će ova inicijativa potaknuti dodatne investicije i aktivnosti u kompanijama i na tržištu kapitala Bosne i Hercegovine.¹⁴

Industrija halal

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini je, u okviru svoje misije, pokrenula projekt osnivanja Agencije za halal certificiranje. Cilj ovog projekta je uspostavljanje sistema u BiH koji će omogućiti proizvođačima da certificiraju svoje procese proizvodnje i proizvode, te ih plasiraju na tržište s *halal* oznakom.¹⁵

U tu svrhu angažirani su stručnjaci iz različitih znanstvenih usmjerenja (Fakulteta islamskih nauka, Poljoprivrednog, Veterinarskog, Medicinskog i Tehnološkog fakulteta) kako bi u izradi projekta, pored potpunog poštovanja islamskih načela o halal i haramu, bila primijenjena i savremena naučna dostignuća i zadovoljeni međunarodni zahtjevi iz oblasti standardizacije. Produkt njihovog rada je izrada temeljnih akata Agencije koji čine pravnu osnovu za izvođenje procesa certificiranja i kontrole primjene zahtjeva za halal kvalitetu u periodu važenja certifikata. U izradi se vodilo računa da ovi akti budu usklađeni s drugim svjetski priznatim standardima kao što su ISO, HACCAP i CODEX ALIMENTARIUS.

Islamske vrijednosti i/ili islamski zakon predstavljaju osnovu za korporativne ciljeve i politike Agencije. Osnovana 2006. godine, Agencija je odgovorna za halal certificiranje roba i usluga, obuku i promociju halal industrije. Agencija je stekla status autonomnog pravnog lica 2007. godine registracijom kod Ministarstva pravde Bosne i Hercegovine na osnovu Zakona o slobodi vjera i položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini.

BiH je zasnovan na javno dostupnim informacijama Agencije za halal certificiranje (vidi <https://www.halal.ba/index.php/ba/>) kao i autorove komunikacije sa rukovodiocima ove agencije.

Agencija je izradila zaštitni znak za halal kvalitetu koji je zaštitni logo Agencije i služi za obilježavanje halal proizvoda. Zaštitni znak Agencije je registrovan kod Instituta za intelektualno vlasništvo BiH, odlukom broj: IP-08335/07-07DI, 2007. godine, na osnovu Zakona o industrijskom vlasništvu BiH. ("Službeni glasnik BiH" broj 3/02) Ovim je ujedno regulirana zaštita riječi *halal* u skladu s članom 87. navedenog zakona. Znak je upisan u registar žigova kod Instituta za intelektualno vlasništvo BiH pod brojem BAZ0711273.

Vijeće za fetve Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, organ IZ u BiH sastavljen od najistaknutijih autoriteta šerijatskog prava čija je nadležnost utvrđivanje stavova i davanje mišljenja o svim šerijatskim pitanjima u BiH, pregledalo je sve temeljne akte Agencije i ocijenilo da su odredbe koje su u njima sadržane u skladu s islamskim propisima. Svojim rješenjem broj: 54/05, od 30. decembra 2005. godine, Vijeće za fetve je odobrilo da proizvodi koji budu proizvedeni u skladu s temeljnim aktima Agencije mogu nositi oznaku *halal*.

Na temelju svojih nadležnosti, a imajući u vidu da su osigurani neophodni preduslovi, Rijaset IZ u BiH na svojoj sjednici održanoj 22. februara 2006. godine donio je Odluku o početku rada Agencije za certificiranje halal kvalitete. Sjedište Agencije je u Tuzli, ul. Turalibegova 39.

Članom 5. ove Odluke utvrđeno je:

Djelatnost Agencije je ustanovljavanje, praćenje i provjera standarda, procedura, pravila za proizvodnju, praćenje i kontrolu proizvodnje u firmama i preduzećima koja se opredijele da njihov proizvod sa šerijatskog stanovišta bude dozvoljen – HALAL. Agencija će se baviti i naučnim radom, organiziranjem naučnih skupova i seminara, učestvuje na naučnim skupovima, naučnim i laboratorijskim analizama u svojim i tuđim laboratorijama, te podstiče proizvodnju zdrave i halal hrane.

¹⁴ Za detalje o indeksu i njegovoj metodologiji pogledajte: <http://www.sase.ba/v1/en-us/SASE/About-SASE/SASE-Press/aid/31>.

¹⁵ Ovaj kratki pregled halal industrije u

Agencija za certificiranje halal kvalitete je, shodno odredbama Codex Alimentarius, svjetski prihvaćenog kodeksa za halal hranu, te na osnovu odredaba Zakona o položaju vjerskih zajednica i crkava u Bosni i Hercegovini, jedina institucija u Bosni i Hercegovini koja je ovlaštena za izdavanje certifikata za halal kvalitetu i odobravanje upotrebe oznake *halal* na proizvodima.

Halal standard je dokument koji jasno određuje procedure halal certificiranja. Halal standardom je utvrđeno:

- šta je dozvoljeno, a šta zabranjeno muslimanima,
- kako se certificira i provjerava primjena odredbi Halal standarda,
- kako se vrši halal klanje životinja,
- kako su obilježeni halal proizvodi,
- koji su aditivi halal, a koji nisu.

Halal standard određuje jednake kriterije za velike, srednje i male kompanije/preduzeća pri procesu implementacije zahtjeva. Kao takav, Halal standard je registriran kod Instituta za standardizaciju BiH kao nacionalni standard pod nazivom Halal hrana – zahtjevi i mjere, BAS 1049:2007, te je drugi u svijetu a prvi u Evropi registrirani Halal standard.

Halal standard je kompatibilan s drugim međunarodnim standardima koji uređuju oblast kvalitetnog upravljanja proizvodnjom (ISO, HACCP i drugi). U proteklom periodu uspješno je izvršena revizija prvog izdanja Halal standarda BAS 1049:2007, te registrirano drugo izdanje Halal standarda BAS 1049:2010. S obzirom na dosadašnje iskustvo u procesu halal certificiranja izvršene su

značajne promjene u samom sadržaju i obimu Halal standarda, te su načinjene prilagodbe zahtjevima jedinstvenog međunarodnog halal standarda OIC zemalja.

Prema agenciji, halal certifikat je dokument kojim se potvrđuje usaglašenost proizvoda / usluga sa zahtjevima Halal standarda i izrađuje pojedinačno za svakog klijenta. Pojedinačni Halal certifikat ima rok važenja 12 mjeseci od dana izdavanja i vezuje se za certifikacijski ciklus. Halal certifikat sadrži sljedeće podatke:

- a) ime i lokaciju svakog certificiranog klijenta (ili lokaciju sjedišta klijenta i svake lokacije u slučaju da je više lokacija obuhvaćeno certificiranjem;
- b) datum izdavanja, produženja ili obnove certifikacije;
- c) datum isteka ili roka za recertifikacije u okvirima certifikacijskog ciklusa;
- d) jedinstvenu identifikaciju dokumenta;
- e) podatak o standardu i/ili drugom normativnom dokumentu, uključujući podatak o izdanju i/ili reviziji, na osnovu kojeg je obavljena provjera;
- f) opseg certifikacije u odnosu na proizvod (uključujući i usluga), proces, kako je primjenljivo za svaku lokaciju;
- g) naziv, adresa i certifikacijski znak Agencije, te drugi znakovi (poput akreditacijskog simbola) koriste se na certifikatu na način da ne dovodi u zabludu ili su dvosmisleni;
- h) bilo koje druge informacije koje zahtijeva standard i / ili drugi normativni dokument koji se koristi za certificiranje;

for Islamic Financial Institutions (Organizacija za računovodstvo i reviziju islamskih finansijskih institucija ili bolje poznata kao AAOIFI) je neprofitna organizacija sa sjedištem u Bahreinu, koja je osnovana sa ciljem održavanja i promoviranja šerijatskih standarda za islamske finansijske institucije, učesnike i cjelokupnu industriju.

- i) u slučaju izdavanja revidiranog certifikata, obavezno je uvrstiti elemente za razlikovanje revidiranog dokumenta u odnosu na prethodni zastarjeli dokument.¹⁶

Zaključno s junom 2024. godine postoje 9.104 halal proizvoda i 162 halal proizvođača.¹⁷

Islamske mikrofinansije

Nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine, što je dovelo do kraja Agresije na Bosnu i Hercegovinu, zemlja je bila devastirana i trebala je biti obnovljena. Tokom ovog procesa, mikrofinansije su odigrale važnu ulogu. Konkretno, sektor mikrofinansija je obezbijedio neophodna sredstva za podršku ekonomiji, posebno malim i srednjim preduzećima (SME) i djelomično doveo do smanjenja siromaštva. (Smolo, 2011)

Prva islamska mikro kreditna fondacija (MFI) u Bosni i Hercegovini osnovana je 2001. godine od strane humanitarne organizacije Islamic Relief sa sjedištem u Birminghamu, Ujedinjeno Kraljevstvo. Islamic Relief djeluje u BiH od 1992. godine i pomogao je hiljadama građana širom zemlje svojim značajnim humanitarnim projektima.¹⁸

Ova fondacija je jedina mikro kreditna organizacija u BiH koja posluje u skladu sa šerijatskim principima i islamskim bankarskim standardima. Fondacija ne koristi kamatu u svojim poslovnim aktivnostima, stoga nema nominalne kamatne stope, ne primjenjuje zatezne kamate niti koristi sudske kamate povezane s tim. Godine 2013. Fondacija je prošla šerijatski audit koji je provela revizorska kuća IFAAS iz Engleske, koja je izdala certifikat potvrđujući da su sve poslovne operacije Fondacije u skladu sa šerijatskim standardima AAOIFI.¹⁹

Od osnivanja 2001. godine do 2017. godine, Fondacija je plasirala više od 17.000 beskamatnih *kard el-basen* kredita na tržište BiH, pomažući mnogim građanima da poboljšaju svoj životni standard. Pomoću ovih

¹⁶ Vidi <https://www.halal.ba/index.php/ba/certificiranje/halal-certifikat>. Pristupljeno 27.08.2024. god.

¹⁷ Vidi <https://bazar.halal.ba/>. Pristupljeno 27.08.2024. god.

¹⁸ Vidi <https://www.islamic-relief.ba/> i <https://mfi.ba/bs/pocetna/>. Pristupljeno 27.08.2024. god.

¹⁹ *Accounting and Auditing Organization*

beskamatnih mikro kredita, klijenti fondacije su imali priliku pokrenuti male biznise, završiti školovanje te renovirati svoje domove. Maksimalan iznos kredita koji klijent može dobiti iznosi 10.000 KM.²⁰

Fondacija nudi svoje kredite na cijelom teritoriju BiH i svim građanima BiH. Mikro kreditni program Fondacije je osmišljen da pomogne socijalno ugroženim kategorijama stanovništva da dobiju beskamatni kredit uz jednostavnu proceduru apliciranja. Ciljne grupe su: jetimi (djeca bez roditelja), udovice, osobe s invaliditetom, poljoprivrednici, socijalno ugrožene kategorije, penzioneri, zaposleni, itd.

Fondacija pridaje veliku pažnju osnaživanju žena i unapređenju njihovog položaja u bh. društvu. Žene su stub porodice i trebale bi igrati aktivnu ulogu u društvu i procesu donošenja odluka. Do 2017. godine Fondacija je omogućila više od 8.000 kredita ženama kroz beskamatne kreditne projekte, omogućujući mnogima od njih da započnu vlastite poslove ili završe obrazovanje. Fondacija vidi budućnost mikro kredita kroz ulaganje u poljoprivredu i planira sprovesti niz projekata u ovoj oblasti u narednom periodu.²¹

Islamsko osiguranje (tekaful)

Dok u Bosni trenutno posluje 25 tradicionalnih osiguravajućih društava, još uvijek ne postoji nijedan *tekaful* operater. To, međutim, ne znači

da nisu poduzeti koraci ka pronalaznju izvedivog rješenja. Razgovori i konsultacije su vođeni u više navrata i između različitih strana.

Postoje izvještaji da je provedena analiza izvodljivosti i da je veliki donator spreman podržati ovu inicijativu kada potencijalna kompanija bude spremna za ulazak na tržište. Nedostatak obaveznih zakona i propisa, politička i ekonomska nestabilnost te ograničeni obim tržišta predstavljaju jasne prepreke za realizaciju ovog cilja u narednim godinama.²²

Međutim, treba imati na umu da, iako je bosanska ekonomija relativno neznatna za globalne tekaful operatore, ona se može koristiti kao ulazna tačka za šire i jače evropsko tržište. Shodno tome, postoji veliki potencijal za rast i širenje za kompaniju koja se odluči prva ući na ovo tržište i iskoristiti prednosti novog tržišta.

Zaključak

U ovom radu smo pokazali da se islamska finansijska industrija (IFI) u Bosni i Hercegovini suočava s nizom problema i to: (1) neznanje o konceptima islamskog bankarstva i finansija; (2) nepostojanje zakonskog i regulatornog okvira za IFI; (3) nedostatak stručne radne snage; (4) neprijateljstvo prema 'islamskom';

²⁰ Vidi <https://mfi.ba/bs/o-nama/>. Pristupljeno 27.08.2024. god.

²¹ Za više detalja, vidi: <http://mfi.ba/>.

(5) nerazumijevanje islamskih proizvoda i usluga; i (6) potpuni izostanak podrške od strane vlade.

Uprkos svemu tome, IFI bilježi rastuće trendove, posebno sektori islamskog bankarstva i halal industrije. Nepostojanje *tekaful* operatera, kao i prisustvo samo jedne islamske banke, može se smatrati posljedicom postojećeg poslovnog okruženja koje ne ispunjava jedinstvene potrebe ovog sektora, kao i buduće perspektive za nove ulaske na tržište. Islamska mikro kreditna fondacija, iako postoji od 2001. godine, zaostaje za konvencionalnim mikro kreditnim fondacijama.

S tim u vezi, postoje najmanje dva koraka koja treba preduzeti ukoliko ovaj sektor želi brže rasti i biti konkurentniji. Prvo, vlada mora igrati značajniju i bolju ulogu u podršci industriji, kao i u uspostavljanju efikasnog zakonskog i regulatornog okvira koji će poticati rast ne samo BBI banke već i drugih islamskih banaka i finansijskih institucija koje žele ući na tržište BiH.

Drugo, potreban je sistematski pristup brendiranju, javnom obrazovanju i podizanju svijesti o tržištu i njegovim vrijednostima. Ovo su nesumnjivo najznačajniji koraci koji su potrebni za rast i napredak islamskih finansija u BiH, ali i šire.

²² Personalna komunikacija s gosp. Amerom Bukvićem i gosp. Enverom Avdićem koji su radili na ovom projektu

Literatura

Abozaid, A. (2016). The internal challenges facing Islamic finance industry. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 9(2), 222–235. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-05-2015-0056>
 Ahmed, H. (2009). Financial Crisis Risks and Lessons for Islamic Finance. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 1(1), Article 1.
 Haneef, R., & Smolo, E. (2013). Reshaping the Islamic Finance

Industry: Applying the Lessons Learned from the Global Financial Crisis. In H. Ahmed, M. Asutay, & R. Wilson (Eds.), *Islamic Banking and Financial Crisis: Reputation, Stability and Risks* (pp. 21–39). Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.3366/edinburgh/9780748647613.003.0002>
 ICD-LSEG. (2023). *Islamic Finance Development Report 2023: Navigating Uncertainty*. The Islamic

Corporation for the Development of the Private Sector (ICD) & the London Stock Exchange Group (LSEG). <https://api.zawya.atexcloud.io/file-delivery-service/version/c:NW14OWQ5MjctNWQ3NS00:NWM3MjBmN2ItYjNjMS00/IFDI%202023%20Report%20-%20Nov%2030.pdf>
 IFSB. (2022). *Islamic Financial Services Industry Stability Report 2022*. Islamic Financial Services Board (IFSB).

- Iqbal, Z. (1997, June). Islamic Financial Systems. *Finance & Development*, 34, 42–45.
- Islamic Banker. (2010). Prospect and challenges for Islamic Finance in 2010: Fault lines of the Islamic finance industry. *Islamic Banker, January–February*(168–169), Article 168–169.
- Karuvelil, K. Z. (2000). Islamic Finance: Sustaining Success. In *Islamic Finance: Local Challenges, Global Opportunities—Proceedings of the Third Harvard University Forum on Islamic Finance* (pp. 155–158). Center for Middle Eastern Studies, Harvard University.
- Mirakhor, A., & Smolo, E. (2011). Do Conventional and Islamic Finance Share Common Epistemology? *Global Islamic Finance*, August, 48–53.
- Mirakhor, A., & Smolo, E. (2012). Discovering the Roots of Conventional and Islamic Finance. In H. Dar (Ed.), *Global Islamic Finance Report (GIFR) 2012* (pp. 148–153). Edbiz Consulting Limited.
- Nasr, S. V. R. (1991). Islamization of Knowledge: A Critical Overview. *Islamic Studies*, 30(3), Article 3.
- Smolo, E. (2005, November). Islamska ekonomija nije ni kapitalistička niti socijalistička. *Novi Horizonti, Novembar*, 52–53.
- Smolo, E. (2010). *Al-Bay' Bithaman Ajil, Musharakah Mutanaqisah and Ijarah Sukuk: A Theoretical Comparison*. Lambert Academic Publishing AG & Co. KG.
- Smolo, E. (2011). An Overview of Microfinance Sector in Bosnia and Herzegovina: Is There a Room for Islamic Microfinance? *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 7(2), Article 2.
- Smolo, E. (2013). *Uvod u islamsku ekonomiju i finansije: Teorija i praksa*. Dobra knjiga.
- Smolo, E. (2020). Islamic Finance and Limited Purpose Banking (LPB): Two Sides of the Same Coin. In A. Rafay (Ed.), *Advances in Finance, Accounting, and Economics* (pp. 100–116). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-1611-9.ch006>
- Smolo, E. (2022). Islamska ekonomska misao i slobodno tržište: Uloga islamskih učenjaka. In A. Čavalić & R. Mehmedović (Eds.), *Slobode u muslimanskom svijetu* (pp. 95–131). Udruženje građana “Multi.”
- Smolo, E., Jahangir, R., Nagayev, R., & Tarazi, C. S. C. (2022). Performances of Islamic and conventional equities during the global health crisis: Time-frequency analysis of BRICS+T markets. *Review of Financial Economics*, 40(3), Article 3. <https://doi.org/10.1002/rfe.1152>
- Smolo, E., & Mirakhor, A. (2010). The Global Financial Crisis and its Implications for the Islamic Financial Industry. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 3(4), Article 4. <https://doi.org/10.1108/17538391011093306>
- Smolo, E., & Mirakhor, A. (2014). Limited Purpose Banking (LPB) and Islamic Finance: Could LPB Model Be Applied to Islamic Finance? *Humanomics*, 30(2), Article 2. <https://doi.org/10.1108/H-08-2013-0053>
- TheCityUK. (2019). *Global Trends in Islamic Finance and the UK Market 2019*. TheCityUK.
- Zaher, T. S., & Hassan, M. K. (2001). A Comparative Literature Survey of Islamic Finance and Banking. *Financial Markets, Institutions & Instruments*, 10(4), Article 4.

أديب سمولو

تطور التعاملات المالية الإسلامية في البوسنة والهرسك

الموجز

تقدم هذه الورقة تحليلاً لتطور التعاملات المالية الإسلامية في منطقة البلقان، من خلال دراسة حالة البوسنة والهرسك. وسوف نستخدم في هذا التحليل بيانات المؤسسات المالية الإسلامية المحلية والتقارير العالمية عن الصناعة المالية الإسلامية. وبما أن التعاملات المالية الإسلامية تمارس في البوسنة والهرسك منذ سنوات، فإن تطورها كان ناجحاً للغاية. وتمثل الصيرفة الإسلامية، بقيادة مصرف بوسنة بنك إنترناشونال (BBI)، الفاعل الرئيس في هذا المجال. ولكن هذه الصناعة تواجه العديد من المشاكل والتحديات التي تعيقها في مواصلة التطور. ومن بين المشاكل الرئيسية عدم وجود الإطار القانوني والتنظيمي، وانخفاض مستوى الوعي العام بالتعاملات المالية الإسلامية، مما يؤدي إلى انخفاض الطلب على منتجاتها، ونقص الدعم الحكومي لتطويرها. لذا فإن استمرار تطور التعاملات المالية الإسلامية في دول البلقان بشكل عام وفي البوسنة والهرسك بشكل خاص، مرهون بإيجاد إطار ترويجي وقانوني وتنظيمي أفضل، من شأنه تسهيل هذا المسعى، بالإضافة إلى العملاء الجدد، مما يحقق زيادة المنافسة والمساهمة في تطوير هذا السوق.

الكلمات الرئيسية: التنمية، الصيرفة الإسلامية، صناعة الحلال، التمويل الجزئي الإسلامي، القروض الصغيرة، البوسنة والهرسك.

Summary

DEVELOPMENT OF ISLAMIC FINANCE
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Edib Smolo

This article analyses the development of Islamic finance in the Balkans employing the case study of Bosnia and Herzegovina (B&H). For this analysis, we will use the data of the local Islamic financial institutions and the global reports on the Islamic financial industry. Islamic financing has been in use in B&H for years and have seen remarkable success. Islamic banking led by Bosna Bank International (BBI) banc, is the main protagonist in this field. However, the industry is facing a number of issues and challenges that hinder its further development. Some of the largest issues are the lack of legal and regulatory frameworks, the lack of government support, and low public awareness regarding Islamic finance which in turn results in a low demand for their services. To conclude, for Islamic finance further development in Balkans in general, and in B&H in particular, better promotional, legal and regulatory frameworks, which would provide smooth operation and help reach a larger number of potential clients is required. This would potentially encourage competition and help the development of the market.

Keywords: development, Islamic banking, development, halal industry, Islamic microfinance, micro-credits, Bosnia and Herzegovina